

”Natsien kaappaama Ukraina” – Toisen maailmansodan merkitykset Putinin Venäjän sotaretoriikassa

Kati Parppei¹ & Pia Koivunen²

Putinin Venäjä on perustellut helmikuussa 2022 aloittamaansa ”sotilaallista erikoisoperaatiota” Ukrainassa taistelullaan natsismia vastaan. Hyökkäyssodan oikeuttaminen toiseen maailmansotaan liittyvillä väitteillä on näyttänyt epäuskottavalta ja absurdilta varsinkin niin kutsutun länsimaisen yleisön silmissä. Hämmennystä on vielä lisännyt se, että Ukrainan presidentti on itse juutalainen. Tässä katsausartikkelissa tarkastellaan, millaisia merkityksiä toiselle maailmansodalle, fasismille ja natsismille on Venäjällä annettu, mistä ne ovat peräisin ja miten niillä on kehystetty Putinin hallinnon aloittama sota Ukrainaa vastaan.

Avainsanat: historiapolitiikka, propaganda, Ukraina, Venäjä, viholliskuvat

Heinäkuussa 2021 julkaistussa esseessään ”Venäläisten ja ukrainalaisten historiallisesta ykseydestä” presidentti Vladimir Putin korosti Ukrainan natsimyönteisyyttä sen tavassa käsitellä lähimenneisyyttään ja syytti Ukrainaa historian vääristelystä:

Minusta on myös luonnollista, että Ukrainan edustajat kerta toisensa jälkeen äänestävät YK:n yleiskokouksen lausumaa vastaan, jossa tuomitaan natsismin ihannointi. Marsseja ja soihdunkulkueita SS-yksikköjen vielä jäljellä olevien sotarikollisten kunniaksi järjestetään viranomaisten suojeluksessa. Mazepaa, joka petti kaikki, Petljuraa, joka maksoi puolalaisesta suojeluksesta ukrainalaisilla mailla, ja Banderaa, joka teki yhteistyötä natsien kanssa, pidetään kansallissankareina. Kaikki tehdään, että nuorten sukupolvien muistista saataisiin pyyhittyä niiden aitojen patrioottien ja voittajien nimet, jotka ovat olleet aina Ukrainan ylpeys. (Kremlin.ru 2021.³)

Vuonna 2023 liittoneuvostolle pitämässään puheessa Putin puolestaan muotoili, että ”sotilaallinen erikoisoperaatio” oli käynnistetty helmikuussa 2022 ”historiallisten maiden väestön suojelemiseksi, varmistamaan maamme turvallisuus sekä eliminoimaan uhka, jota vuoden 2014 vallankaappauksen jälkeen valtaan tullut uusnatsihallinto edustaa” (Kremlin.ru 2023). Samassa puheessa hän muistutti, että ”1930-luvulla länsi oli käytännössä kivennyt tien natsien valtaan Saksassa. Meidän aikanamme he alkoivat muuttaa Ukrainaa ’anti-Venäjäksi’” (ma.).

Natsit ja fasistit ovat olleet keskeisellä sijalla Putinin Venäjän Ukraina-vastaisessa propagandassa, jota alettiin toden teolla kehittää ja levittää Krimin valtauksen ja Itä-Ukrainan

1 FT, yliopistonlehtori, Itä-Suomen yliopisto; dosentti, Maanpuolustuskorkeakoulu <kati.parppei@uef.fi>

2 FT, dosentti, yliopistonlehtori, Turun yliopisto, <pia.koivunen@utu.fi>

3 Ivan Stepanovytš Mazepa (1639–1709) oli Ukrainan kasakkahetmanaatin hetmani eli johtaja (1687–1709). Hän liittoutui suuren Pohjan sodan aikana Ruotsin Kaarle XII:n kanssa Venäjää vastaan. Symon Vasylovitš Petljura (1879–1926) oli Ukrainan kansantasavallan presidentti, sosialisti ja vapaustaistelija Venäjän sisällissodan aikana. Hän yritti vapauttaa Ukrainan Puolan tuella. Stepan Bandera (1909–1959) oli ukrainalaisten nationalistien järjestön (OUN) johtaja toisen maailmansodan aikana sekä sen jälkeen.

sotatoimien myötä vuonna 2014 (ks. esim. Oskanian 2018, 43–44; Riabchuk 2015, 147–148). Näin luoduilla viholliskuvilla oikeutettiin täysimittainen hyökkäyssota – venäläisittäin ”sotilaallinen erikoisoperaatio” – talvella 2022. Ukrainan johtoa on syytetty natsismin ihailusta ja toisaalta ”länttä” natsihallinnon valtaan pääsystä Ukrainassa. Lännellä viittaamme tässä laajasti länsimaihin, erityisesti Yhdysvaltoihin, Euroopan unioniin ja Naton jäseniin. Kremlin nykyretoriikassa niihin viitataan usein käsitteellä ”kollektiivinen länsi”. Termi ilmestyi poliittiseen kielenkäyttöön jo ennen 2020-lukua, ja ”sotilaallisen erikoisoperaation” myötä siihen on ladattu yhä synkempiä merkityksiä Venäjän pahimpana uhkana (ks. esim. Chimiris 2022).

Putinin mukaan yksi Venäjän sotatoimien tavoitteista on ollut Ukrainan denatsifikaatio, eli maan puhdistaminen natseina pidetyistä henkilöistä ja ylipäänsä ”natsismista”. Länsimaisessa kontekstissa absurdilta kuulostava ajatus natsien johtamasta Ukrainasta onkin löytänyt Venäjällä kaikupohjaa. Miksi näin on? Miten Ukrainan esittäminen natsien kaappaamana valtiona ja juutalaisen Zelenskyin leimaaminen natsiksi voi näyttäytyä millään tavalla uskottavana Venäjällä?

Tarkastelemme tässä katsausartikkelissa Venäjän nykyhallinnon retoriikassa esiintyviä toiseen maailmansotaan liittyviä propagandistisia viholliskuvia sekä venäläistä kontekstia, jossa näitä viholliskuvia luodaan. Miten ukrainalaisia koskevat viholliskuvat on rakennettu, millaisiin venäläisille tärkeisiin historiallisiin tapahtumiin ne kytkeytyvät ja mikä niistä tekee uskottavia venäläisessä kontekstissa? Nostamme aiempien tutkimustemme pohjalta tarkasteluun huomioita Putinin viime vuosien retoriikasta ja valtamediasta. Valtamedialla tarkoitamme tässä Venäjällä edelleen toimivia ja vallanpitäjien hyväksymiä sanomalehtiä. Olemme etsineet lehtien verkkoversioista sanahauilla erikoisoperaatioon, Ukrainaan ja Zelenskyin juutalaisuuteen liittyviä keskusteluja helmikuusta 2022 elokuuhun 2024. Lähilukemalla media-aineistoa pyrimme selvittämään, miten Zelenskyin juutalaisuutta on perusteltu suhteessa syytöksiin natsien hallitsemasta Ukrainasta.

Lisäksi olemme käyttäneet aineistona Venäjän sotahistoriallisen seuran julkaisuja. Kyseinen seura on perustettu vuonna 2012 presidentti Vladimir Putinin asetuksella tukemaan sotahistorian popularisointia ja hyödyntämistä muun muassa ”patrioottisessa kasvatuksessa”. Seuralla on saumattomat kytkökset Kremliin. Sen puheenjohtaja on presidentin neuvonantajana toimiva entinen kulttuuriministeri Vladimir Medinski, johon putinilainen historiapolitiikka on pitkälti henkilöitynyt (ks. esim. Kopõtin & Sazonov 2023, 414–415, 427–428; Kurilla 2020a, 36–37). Muun toimintansa ohessa seura ylläpitää laajaa historia-aiheista sivustoa. Ukrainan tilanteen ja toisen maailmansodan rinnastavia (näennäis)akateemisia kirjoituksia julkaistiin erityisesti vuoden 2022 aikana sivuston yhteydessä ilmestyvässä *Tulevaisuuden ideologia* -verkkolehdestä (ks. Pynnöniemi & Parppe 2022).

Lähestymme Putinin Venäjän viholliskuvia historiapolitiikan näkökulmasta. Historiapolitiikalla tarkoitamme menneisyyden tapahtumien tarkoituksellista ja Venäjän tapauksessa myös usein menneisyyttä vääristelevää käyttöä Venäjän sisä- ja ulkopoliitikassa (ks. esim. Torsti 2008; Weiss-Wendt 2020). Esitämme, että viholliskuvien luominen ja venäläinen sotapropaganda nojaavat vahvasti paitsi Putinin ajan historiapolitiikkaan yleensä, myös länsimaisesta historiankirjoituksesta poikkeavaan käsitykseen toisesta maailmansodasta.

Fasisti arkkivihollisena Venäjän ”kansallisessa tarinassa”

Viholliskuvaa voi luonnehtia äärimmäisen kielteiseksi ja uhkaavaksi kuvaksi ”toisesta”, eli vii-teryhmästä, joka ei kuulu ”meihin”. Sen luomisen ja ylläpitämisen tarkoituksena on vahvistaa sisäistä yhtenäisyyttä ”meidän” joukossamme, eli koota rivit uhan edessä konfliktin aikana. Äärimmillään ”vihamielisen toisen” ihmisyyden kielletään esimerkiksi vertaamalla sen edustajia petoihin tai syöpäläisiin, mikä mahdollistaa heidän tappamisensa ja jopa kansanmurhien kaltaisen joukkotuhonnan. Hyvin usein viholliskuvan rakentamisessa hyödynnetään historiaa, joko todellista tai kuviteltua: sen negatiivista latausta saadaan kasvatettua liittämällä siihen mielikuvia jatkuvasta tai toistuvasta uhasta, kenties jopa ”arkkivihollisesta” (ks. Vuorinen 2012, 3; Harle 1994, 27–34). Viholliskuva voidaan muodostaa reaktiivisesti, eli reaktiona todelliseen uhkaan, tai proaktiivisesti luomaan kuvitelmaa uhasta. Jälkimmäisestä on kyse silloin, kun hallinnon tai muun auktoriteetin luomalla viholliskuvalla halutaan mobilisoida väestö suhtautumaan myönteisesti sotilasoperaatioon tai konfliktin lietsomiseen.

Vaikka uusien viholliskuvien luominen tai vanhojen aktivoiminen konfliktien yhteydessä on sinällään universaali ilmiö, esimerkiksi Venäjällä siihen on kietoutunut tietoisesti ja avoimesti harjoitettu historiapolitiikka. Tämä on voimistunut erityisesti Putinin kuluvalle presidenttikaudella vuodesta 2012 eteenpäin, samanaikaisesti patrioottis-konservatiivisten linjauksien ja kansalaisyhteiskunnan kiristyvän kontrollin kanssa. Voimakkaasti ohjaillun historiakuvaston avulla halutaan kasvattaa isänmaallisia ja hallinnolle kuuliaisia kansalaisia. Niinpä esimerkiksi historian opetusta kouluissa pyritään yhtenäistämään ja valvomaan erityisen vahvasti (Putinin ajan historiapolitiittisista linjauksista ks. esim. Bluhm 2019, 25–53; Laine 2020, 517–540; Tsyrlina-Spady & Lovorn 2015, 41–57; Kurilla 2020a).

Hallinnon propagoiama ”kansallinen tarina” pohjautuu näennäishistorialliseen ajatukseen ”tuhatvuotisesta Venäjästä”, eli vallan loogisesta jatkumosta Kiovan Rus’ista nykypäivään. Tässä 1800-luvulta ja vielä kauempaakin nousevassa kuvastossa jatkumon piiriin kuuluvat myös ukrainalaiset ja valkovenäläiset saumattomassa yhteydessä Venäjään (väite, jonka Putin esitti myös esseessään; ks. myös Gerasimov 2022). Sen punaisena lankana on sota, jossa Venäjä näyttäytyy aina uhrina ja puolustautujana, ei koskaan hyökkääjänä (Parpei 2022, 39–55; Carleton 2017). Tämän menestyksekkään puolustautumisen historian kruununjalokivi on ”suuri isänmaallinen sota”, mikä Venäjällä viittaa toisen maailmansodan jaksoon kesäkuusta 1941 toukokuuhun 1945.

Neuvostoliitossa ”suuresta isänmaallisesta sodasta” tuli perustavanlaatuinen myytti, joka muodosti perustan kansakunnan uudelle, sodanjälkeiselle identiteetille. Neuvostovaltion ensimmäinen keskeinen ja juhlittu myytti oli lokakuun vallankumous, tapahtuma, josta Neuvostoliitto sai alkunsa. ”Suuresta isänmaallisesta sodasta” muodostui eksistentiaalinen kamppailu ulkoista fasismia vastaan. Voitto natsi-Saksasta synnytti lokakuun vallankumoukseen verrattavan myytin, eräänlaisen uudelleen syntymän, jossa neuvostomaata oli koeteltu mutta jossa se oli selvinnyt haasteista voittajana. ”Suuresta isänmaallisesta sodasta” tuli näin toinen keskeinen tapahtuma ja vuosittaisen juhlan aihe (Weiner 2001, 7–9, 365, 380).

Kansallinen vapaapäivä voiton päivästä tuli vuonna 1965 (Gabowitsch 2022, 64–85). Vaikka toista maailmansotaa ja sen uhreja muisteltiin ja voiton päivää juhlittiin neuvostoaikana

alueellisesti ja paikallisesti monin eri tavoin – pystytettiin muistomerkkejä, avattiin museoita ja valistettiin kansaa oikeasta sotanarratiivista – poliittisesti, valtiollisesti ja kansainvälisesti merkittävä juhla siitä rakentui oikeastaan vasta neuvostoajan lopulla. Nykyään Moskovon Punaisella torilla vuosittain toistuva voiton päivän sotilasparaati järjestettiin Neuvostoliiton aikana vain neljä kertaa: vuosina 1945, 1965, 1985 ja 1990 (Pörzgen 2022, 229–246).

Puna-armeijan natseista saavuttaman voiton merkitystä on 2000-luvun aikana tietoisesti kasvatettu. Samalla sen yhteyttä nyky-Venäjän asevoimiin ja sotilaalliseen kulttuuriin on alettu korostaa yhä voimakkaammin. Esimerkiksi voitonpäivän julkisen juhlinnan painotus on siirtynyt vähitellen sodan ja siinä kaatuneiden muistamisesta Venäjän sotilaallisen mahdin esittelyyn (Schuler 2021, 95–123; Kurilla 2020b). Myös juhlinnan volyymi on kasvanut. ”Suureen isänmaalliseen sotaan” liittyvää kuvastoa on niin ikään pyritty kontrolloimaan sekä Venäjällä että sen ulkopuolella. Esimerkiksi itäeurooppalaisten maiden ”vapauttamisen” esittäminen miehittämisenä tai Stalinin ”demonisointi” katsotaan ”kollektiivisen lännen” harjoittamaksi historian vääristelyksi (esim. Belkov 2022a, 73–74; myös Kurilla 2020a, 35; Laruelle 2021, 62–69).

Juhlitun sankarikuvaston kääntöpuolena ovat luonnollisesti viholliset, ”suuren isänmaallisen sodan” tapauksessa fasistit ja natsi-Saksa (ks. esim. Khapaeva 2009, 366). Fasismi-käsitteen merkityskerrostumat nyky-Venäjällä ovat monitahoisia ja jossain määrin erilaisia kuin läntisessä Euroopassa. Ne liittyvät historiallisessa mielessä nimenomaan natsi-Saksaan – ei käytännössä koskaan Italian fasistiseen menneisyyteen – ja nykypäivän osalta Ukrainan, Baltian maiden ja Puolan kaltaisiin maihin, joita Venäjä on syyttänyt historian vääristelystä. Käsitteet natsi ja natsismi on tavattu arkipuheessa liittää ennen muuta nykypäivän äärioikeistolaiseen, ääri-isänmaalliseen liikehdintään. Kansallismielisyyden ilmentymät muualla nähdään helposti tällaisena ääri-isänmaallisuutena, varsinkin jos ne ovat ristiriidassa Venäjän intressien kanssa, mutta Venäjän tapauksessa niiden nähdään olevan tervettä patriotismia (äärioikeistolaista toimintaa ja fasistiseksi luettavaa ajattelua on toki ollut myös Venäjällä, mutta nykyisin nekin on pitkälti kesytetty Kremlin etuja ajamaan, ks. esim. Laruelle 2021, 57–58, 100–120).

Kuten edellä todettiin, ukrainalaiset ja valkovenäläiset on 1800-luvulta asti esitetty saumattomassa yhteydessä venäläisiin. He ovat siis olleet venäläisille ”melkein meitä”, osa itäslaavilaisten kansojen kolmiyhteyttä. Tosiasiallisesti venäläisiä ja ukrainalaisia ovat yhdistäneet perhe- ja ystävyysuhteet. Läheisen ryhmän saattaminen mielikuvatasolla toiseen äärilaitaan, viholliseksi eli uhkaaviksi ”toisiksi”, vaatii erityisen vahvat argumentit. Fasisti tai natsi venäläisten arkkivihollisena on tarjonnut valmiin ja tehokkaan viholliskuvan mallin. Sen raameihin on luotu kuvastoa ”ukronatsismista”, eli radikaalista ukrainalaisesta nationalismista, jonka päätavoitteena on ”tuhota Venäjä” (ks. esim. Kiknadze 2022; Rubtsov 2022a).

Tämän kuvaston on ollut mahdollista resonoida vahvasti ja tunneperäisesti venäläisväestössä valtion aktiivisen, erityisesti ”suurta isänmaallista sota” painottavan historiapolitiikan ansiosta (ks. esim. Kurilla 2020b, 504). Fasismi näyttäytyy ikään kuin ajattomana ja osin hahmottomana vihollisena, joka on helposti siirrettävissä ja sovellettavissa menneisyydestä nykyyhetkeen ja edelleen tulevaisuuteen uhkana, johon on myös väestötasolla reagoitava (Laruelle

2021, 61; Khapaeva 2024, 2). Mutta kuten seuraavassa osiossa käy ilmi, Ukrainan tapauksessa natsismiretoriikalla on myös suora viittaussuhde toiseen maailmansotaan.

Kremlin natsiretoriikan viitekehykset

Jotta voisimme ymmärtää Venäjän natsisyytöksiä Ukrainaa (ja sen tukijoita) kohtaan, on tarkasteltava lyhyesti paitsi Venäjän hallinnon historiapolitiittisia käsityksiä toisesta maailmansodasta, myös juutalaisten asemaa Venäjällä ja Neuvostoliitossa sekä ukrainalaisten roolia toisessa maailmansodassa. Kremlin retoriikassaan viljelemät syytökset Ukrainan johdosta natseina vaikuttavat absurdeilta. Ukrainassa valtaa pitävät vapaissa vaaleissa valitut parlamentti ja presidentti, eivätkä nämä instituutiot tai niiden vallanpitäjät edusta poliittiselta ideologialtaan äärioikeistoa. Ennen kaikkea kuinka presidentti Zelenskyi, itse taustaltaan juutalainen, voisi olla natsi?

Kremlin narratiivin rakentamista ovat edesauttaneet Ukrainan ristiriitainen menneisyys ja jakautuneet käsitykset toisesta maailmansodasta. Kuten usein propagandassa, myös Putinin Venäjän seipiteissä on sen verran totuutta mukana, etteivät väitteet vaikuta täysin keksityiltä. Ukrainalaiset ovat vuosisatojen ajan olleet osa erilaisia valtiomuodostelmia ja alueen rajat ovat vaihdelleet (Ukrainan historiasta ks. esim. Kuzio 2015; Remy 2022). Kansallisen liikehännän pitkästä historiasta huolimatta itsenäinen Ukrainan valtio ilmestyi maailmankartalle vasta vuonna 1991. Ensimmäisen maailmansodan aikana itsenäiseksi julistautuneen Länsi-Ukrainan kansantasavallan kukisti Puola. Toisen maailmansodan aikaiset itsenäistymispyrkimykset päättyivät siihen, että Ukrainan neuvostotasavalta jäi osaksi Neuvostoliittoa, joskin Puolasta irrotetuilla osilla kasvatettuna. Toisen maailmansodan aikana ukrainalaisten nationalistien järjestö OUN (ukr. *Organizatsiia ukrainskyh natsionalistiv*) ja Ukrainan kansannousuarmeija UPA (*Ukrainska povstanska armija*) pyrkivät Ukrainan irrottautumiseen Neuvostoliitosta ja ryhtyivät siksi yhteistyöhön Saksan kanssa. Osa ukrainalaisista osallistui saksalaisten miehittäjien kanssa juutalaisten joukkotuhoon, ja Ukrainan kansannousuarmeija tappoi myös puolalaisia siviilejä vuonna 1943 (Jalonen 2024, 15–21).

Ukrainassa on luotu kansallista historianarratiivia, joka poikkeaa neuvostoaikana vaalitusta ”suuren isänmaallisen sodan” kertomuksesta. Sankareiksi on nostettu kansallismielisiä johtohahmoja, kuten Stepan Bandera, ja kansallismielisten OUN:in ja UPA:n perintöä on vaalittu näkyvästi. Tosin suhtautuminen on ollut jakautunutta. Läntisessä Ukrainassa toisen maailmansodan perintö on nojannut enemmän kansalliseen taisteluun ja yhteistyöhön natsi-Saksan kanssa, kun taas itäisessä ja eteläisessä Ukrainassa sota on merkinnyt taistelua puna-armeijassa Neuvostoliiton puolesta (Plokhly 2008, 247; Klymenko 2020; ukrainalaisesta nationalismista yleensä ks. esim. Kuzio 2015, 6–20). Kansallismielisten toimijoiden gloriointi on herättänyt närää paitsi Venäjällä, myös Puolassa, jossa ukrainalaiset nationalistit olivat aiheuttaneet konflikteja jo maailmansotien välisenä aikana. Puola on kuitenkin pysynyt pääsemään sovintoon Ukrainan kanssa maiden vaikeasta yhteisestä menneisyydestä, toisin kuin Venäjä, joka on käyttänyt Ukrainan nationalistista menneisyyttä oman propagandansa polttoaineena (Jalonen 2024, 15–21).

1900-luvun ukrainalaisen kansallismielisyyden ohella Kremlin propaganda on ammentanut lähihistorian äärioikeistolaisesta liikehdinnästä Ukrainassa. Etenkin puolisosilaallinen Azov-järjestö on usein nostettu esimerkiksi Ukrainan äärioikeistosta. Poliittista valtaa äärioikeistolla ei nyky-Ukrainassa kuitenkaan ole. Vuoden 2019 parlamenttivaaleissa äärioikeistolaiset puolueet saivat vain kaksi prosenttia äänistä, mikä ei ylittänyt vaadittua kynnystä valituksi tulemisesta (ks. tarkemmin Umland 2020, 247–268).

Ukrainan kansallismielinen menneisyys ei vielä selitä sitä, miten narratiivi juutalaisen presidentin johtamasta natsihallinnosta voisi olla uskottava. Taustalla onkin lännestä poikkeava käsitys toisen maailmansodan historiasta. Toisin kuin länsimaisessa historiakäsityksessä (toki tässäkin on eroja maiden välillä), Venäjällä vallalla olevassa narratiivissa holokausti eli juutalaisten joukkotuho ei ole yhtä keskeisessä asemassa. Neuvostoliitolle sodassa oli kyse eksistentiaalisesta kamppailusta fasismia vastaan. Niinpä ”suuren isänmaallisen sodan” kertomuksessa fasistien (natsien) uhreina olivat ennen kaikkea neuvostokansalaiset, eivät niinkään juutalaiset (Laruelle 2021, 57–58). Holokausti ja juutalaisten kohtalo jäivät Neuvostoliitossa pitkään marginaaliin, ja ne nostettiin julkisesti esiin oikeastaan vasta 1960-luvulla (Gitelman 1990, 23–28). Myös Ukrainan kansallisessa historiankirjoituksessa juutalaisvähemmistöstä vaiettiin käytännössä 2000-luvulle saakka (Plokhly 2008, 292).

Juutalaisten historia Venäjällä ja myöhemmin Neuvostoliitossa on ollut vainojen, marginalisoinnin ja rajoitusten värittämä. Venäjän antisemitistinen historia ei sinänsä poikkea muusta Euroopasta: juutalaisia on vainottu yhtä lailla lännessäkin. Erottava tekijä onkin juuri holokausti ja sen rooli eurooppalaisessa historiakäsityksessä. Läntisessä ymmärryksessä juutalaisuus on niin selkeästi natsismille vastakkaista, että juutalaisen politiikan pitäminen natsina kuulostaa lähtökohtaisesti mahdottomalta. Mutta jos natsien ensisijaisina uhreina pidetään neuvostokansalaisia, juutalaisuus ei näyttäydykään itsestään selvänä natsismin ja fasismin vastakohtana, joka veisi viestiltä uskottavuutta.

Putin on 2010-luvulla välineellistänyt holokaustia ja antisemitismia ulkopoliittisten tavoitteidensa edistämiseksi. Hän on pyrkinyt esittämään Venäjän holokaustin kieltämisen suojamuurina ja korostanut neuvostoarmeijan roolia juutalaisten pelastamisessa joukkotuholta. Samaan aikaan antisemitistiset asenteet venäläisten keskuudessa eivät ole kuitenkaan vähentyneet (Feferman 2021).

Pian Venäjän hyökkäyssodan alettua ristiriita Zelenskyin juutalaisuuden ja väitetyn natsihallinnon välillä nostettiin esiin lännessä (Bartov 2022). Miten asiaan on reagoitu Venäjällä? Etelä-Ukrainassa syntynyt Volodymyr Zelenskyi on taustaltaan venäjänkielinen ukrainalainen ja juutalainen. Hän on koulutukseltaan juristi ja toimi ennen poliittista uraansa viihdealalla muun muassa näyttelijänä ja tuottajana. Zelenskyin poliittinen ura jäljittelee jossain määrin hänen roolihahmoaan Ylelläkin esitetyssä *Kansan palvelija* -televisiosarjassa. Sarjasta nimensä saanut Zelenskyin *Kansan palvelija* -puolue rekisteröitiin vuonna 2017. Puolue on arvoliberaali, EU-myönteinen ja tukenut ukrainan kielen kiintiöitä, mutta se on pyrkinyt myös välttämään venäjän kielen tukahduttamista Ukrainassa. Volodymyr Zelenskyi nousi viihdetaiteilijana kuuluisuuteen Ukrainan lisäksi myös Venäjällä.

Kokoamassamme venäläisessä media-aineistossa Zelenskyin juutalaisuutta on vähätelty eri tavoin. Toukokuussa 2022 ulkoministeri Sergei Lavrov väitti, että Hitlerilläkin olisi ollut juutalaisia sukujuuria, eikä se ollut estänyt häntä päätyästä natsiksi. Siksi Zelenskyinkään tausta ei ollut hänen mukaansa ristiriidassa Venäjän denatsifikaatioon pyrkivien tavoitteiden kanssa (Bartov 2022). Putinin mukaan taas se, että Zelenskyi juutalaisena peittelee natsismin ihannoimista, korostaa Ukrainan valtion ihmisvihamielisyyttä (TASS 2023). Toisaalta Putin on toisessa yhteydessä korostanut juutalaisten ystäviensä todenneen, ettei Zelenskyi ole juutalainen vaan häpeäksi juutalaiselle yhteisölle (Ignat'ev 2023). Hiljattain on myös pohdittu, millainen juutalainen Zelenskyi oikein on. Verenperimältään hän kyllä on juutalainen muttei osa juutalaista yhteisöä, toteaa lyhyessä tekstissään ulkomaantoimittaja Sergei Pozivilko (2024). Zelenskyin juutalaisuutta vähättelee myös ulkoministeriön tiedotusosaston johtaja Maria Zaharova, joka *Argumenti i fakty* -lehden haastattelussa kesäkuussa 2024 ihmetteli Zelenskyin yhtäkkistä identifioitumista juutalaiseksi ja väitti hänen kuuluvan globaaliin eliittiin, jolla ei ole kansallisuutta, kulttuuria eikä uskontoa. (Rukobraskii & Ivanov 2024.)

Ottaen huomioon Putinin aiemmat pyrkimykset esittää Venäjä holokaustin kieltämisen suojamuurina Zelenskyin juutalaisuuden vähättely saattaa kummuta tarpeesta selitellä tätä ristiriitaa. Toisaalta se kertoo myös Putinin tavasta välineellistää menneisyyttä oman politiikkansa resurssiksi huolimatta siitä, että hänen esittämänsä käsitykset saattavat olla keskenään ristiriidassa. Menneisyyttä muovataan nykyhetken politiikan tarpeisiin välillä niin luovasti, että se sotii jopa aiempien lausuntojen kanssa.

Merkille pantavaa näissä jutuissa on myös Zelenskyin oman toimijuuden ja identiteetin kyseenalaistaminen. Samalla niissä vähätellään ukrainalaisen kansanvallan merkitystä. Zelenskyihin henkilöä liitetyt mielikuvat heijastelevat saumatta sitä, miten konflikti Kremlin ajattelussa ja retoriikassa on haluttu kehystää: koko Ukrainan itsenäinen poliittinen toimijuus ja Venäjästä riippumattoman olemassaolon oikeus kielletään. Sen sijaan se esitetään aina joko suhteessa länteen sen vasallina tai Venäjään vihamieliseksi ”anti-Venäjäksi” muutettuna historiallisena osana ”venäläistä maailmaa” (Pynnöniemi & Parppe 2022).

Lopuksi: Viholliskuva elää ja maalitolpat siirtyvät

Venäjän virallinen historiannarratiivi toisesta maailmansodasta poikkeaa siis monin tavoin lännessä jaetusta käsityksestä. Neuvostoliiton ja sittemmin Venäjän narratiivissa Neuvostoliiton rooli Hitlerin Saksan kukistamisessa on keskeinen, eksistentiaalinen selviytymistarina, ideologinen suuri kertomus taistelusta fasismia vastaan. Fasismista on muotoutunut ajaton ja tarvittaessa aktivoitava uhkakuvana. Tässä narratiivissa natsien uhreja ovat ennen kaikkea neuvostokansalaiset, jotka määrällisesti kärsivätkin suurimmat tappiot sodassa. Sen sijaan juutalaiset ja muut vähemmistöt sekä holokausti ilmiönä ovat jääneet venäläisessä katsannossa marginaaliseen asemaan.

1990-luvun lopulta alkaen ja viimeistään 2014 lähtien neuvostoaikana käytetyimmän fasismi-termin rinnalle on noussut natsismin käsite. Natsismilla ja natsilla voidaan viitata sekä toisen maailmansodan aikaan tai myöhempiin äärioikeistolaisiin, uusnatsiryhmittymiin, mikä mahdollistaa sekä toisen maailmansodan aikaisen Saksan että lähihistorian äärioikeis-

tolaisen liikehännän yhdistämisen samaan jatkumoon. Yhdistämällä Ukrainan äärioikeistolaista historiaa ja viimeaikaista äärioikeistolaista liikehdintää venäläiseen ylisukupolviseen myyttiin ”suuresta isänmaallisesta sodasta” fasismia vastaan Putinin hallinto on luonut kuvan eksistentiaalisesta uhasta, jossa fasistit (tai päivitettyinä natsit) jälleen hyökkäävät venäläisiä vastaan lännen tukemina.

Viholliskuvia voidaan päivittää ja muokata tarpeen mukaan joko pidemmällä aikavälillä tai konfliktin aikana, kun viestiä pitää tehostaa tai maalitolppia siirtää. Tämä on ollut nähtävissä myös Venäjän ”sotilaallisen erikoisoperaation” aikana. Ajatusta Ukrainassa kytevästä äärikansallismielisyydestä, jota niin kutsuttu länsi tukee omien intressiensä vuoksi ja Venäjää heikentääkseen, on propagoitu tehokkaammin jo vuodesta 2014 alkaen. Niinpä tämä Putininkin esseessään esiin nostama väite ei ollut venäläisille enää uusi, kun ”erikoisoperaatiota” alettiin oikeuttaa, vaan se toimi pohjana yhä vahvemmillä väitteillä ”ukronatsimista” perusteenä eskaloida tilanne täysimittaiseksi hyökkäyssodaksi (joksi sitä ei Venäjällä kutsuttu).

Vuoden 2022 alkupuolella propagandan painopiste oli Ukrainan ”natsijohdossa” ja sen kukistamisessa ukrainalaisten – ja erityisesti venäjänkielisten itäukrainalaisten – ”vapauttamisen” nimissä. Mutta kun operaatio ei sujunutkaan suunnitellusti, viestiä tehostettiin levittämällä natsismisyytös koskemaan koko kansaa, jonka esitettiin olevan ”natsismin läpitunkema” (Gerasimov 2022). Myös ajatus koko Ukrainan ”denatsifikaatiosta” liittyy tähän: sen mukaan koko ukrainalainen kulttuuri tulisi puhdistaa kansallismielisistä aineksista ja länsimaiseen liberaaliin demokratiaan liittyvistä haaveiluista ja palauttaa maa takaisin sen historialliseen ja ”luonnolliseen” yhteyteen Venäjän kanssa (Belkov 2022b, 40–48). Tämä kuvataan peräti ”loogisena päätepisteenä suurelle isänmaalliselle sodalle” (Rubtsov 2022b, 13–16).

Lännen tuki Ukrainalle loi niin ikään tarpeen päivittää viholliskuvastoa tai pikemminkin sen painotuksia. Niinpä lännen roolia propagandassa on kasvatettu kyynisestä taustapelurista varsinaiseksi arkkiviholliseksi, joka käy ”totaalista sota” Venäjää vastaan Ukrainan kautta. Konfliktin kuvataan olevan sivilisaatioiden välinen, eksistentiaalinen kamppailu, jossa ”liberaalifasistinen” (!), moraalisesti rappeutunut ja individualismin nimeen vannova länsi hyökkää venäläistä, yhteisöllistä ja perinteistä arvomaailmaa vastaan. Venäjän uhriasemaa pönkitetään myös painottamalla läntisten toimijoiden ikäaikaista ”russofobiaa” (ks. esim. Voronova 2022, 41–45; Parpei 2023). Tämä on linjassa sen kanssa, että Venäjän erityisyyttä korostavan ”sivilisaatiollisen” tai kulttuurirelativistisen ajattelun suosio on Venäjällä 2000-luvun mittaan kasvanut (ks. esim. Tsygankov & Tsygankov 2021).

Myös länttä koskeva narratiivi löytää väestössä kaikupohjan, kenties vielä tehokkaammin kuin ukrainalaisia koskevat natsisyytökset ja viittaukset suureen isänmaalliseen sotaan: moni kokee pakotteiden seuraukset konkreettisesti omassa arjessaan. Väitteet venäläisiä vihaavasta lännestä ovat myös linjassa muun, uhriutuvan ja Venäjän vastuun täysin kieltävän propagandan kanssa.

Lähteet

Bartov, Omer (2022): ”Why does Russia’s leadership keep saying that Ukrainians are nazis?”. *The Wall Street Journal*, 12.5.2022. <https://www.wsj.com/articles/why-does-russias-leadership-keep-saying-that-ukrainians-are-nazis-11652361854>, 1.12.2024.

- Belkov, Oleg (2022a): "Sovetskoe nasledie kak fenomen istoričeskoi preemstvennosti: opyt soderžatel'nogo i terminologičeskogo kommentarija". *Ideologija budushogo. Obshestvenno-politicheskij zhurnal*, 5, 68–75. https://histrf.ru/files/ideology_of_future_part5.pdf, 12.3.2025.
- Belkov, Oleg (2022b): "Denatsifikatsija Ukrainy kak ponjatie i javlenie: tseli, etapy, metody". *Ideologija budushogo. Obshestvenno-politicheskij zhurnal*, 6, 40–48. https://histrf.ru/files/ideology_of_future_6.pdf, 1.12.2024.
- Bluhm, Katharina (2019): "Russia's conservative counter-movement – Genesis, actors, and core concepts". Teoksessa: K. Bluhm & M. Varga (toim.) *New conservatives in Russia and East Central Europe*. Routledge, 25–53. <https://doi.org/10.4324/9781351020305>
- Carleton, Gregory (2017): *Russia: The story of war*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Chimiris, Ekaterina (2022): "The collective West concept and selected Western actors (Germany, Norway, Estonia, NATO) in the Russian media: Post-Crimea dynamics". *Global Journal of Human-Social Science*, 22(1), 1–12. <https://doi.org/10.34257/GJHSSFVOL22IS1PG1>
- Feferman, Kiril (2021): "Russia as a bulwark against antisemitism and holocaust denial: The Second World War according to Moscow". Teoksessa: A. Weiss-Wendt & N. Adler (toim.) *The future of the Soviet past: The politics of history in Putin's Russia*. Indiana University Press, 89–106.
- Gabowitsch, Mischa (2022): "Victory day before the cult. War commemoration in the USSR, 1945–1965". Teoksessa: D. L. Hoffman (toim.) *The memory of the Second World War in Soviet and post-Soviet Russia*. Routledge, 64–85. <https://doi.org/10.4324/9781003144915-5>
- Gerasimov, Grigori (2022): "Denatsifikatsija Germanii i Ukrainy: obščee i osobennoe". *Istorija.rf*, 5.4.2022. <https://histrf.ru/read/articles/denacifikaciya-germanii-i-ukrainy-obshchee-i-osobennoe>, 2.7.2024.
- Gitelman, Zvi (1990): "History, memory and politics: The holocaust in the Soviet Union". *Holocaust & Genocide Studies*, 5(23), 23–38. <https://doi.org/10.1093/hgs/5.1.23>
- Harle, Vilho (1994): "On the concepts of the 'Other' and the 'Enemy'". *History of European Ideas*, 19(1–3), 27–34. [https://doi.org/10.1016/0191-6599\(94\)90193-7](https://doi.org/10.1016/0191-6599(94)90193-7)
- Ignat'ev, Matvei (2023): "Putin: Zelenskii – ne evrei, on pozor evreiskogo naroda". *Gazeta.ru*, 16.6.2023. <https://www.gazeta.ru/politics/news/2023/06/16/20682248.shtml>, 1.12.2024.
- Jalonen, Jussi (2024): "Nationalismia, välienselvittelyä ja tie sovintoon – Puolan ja Ukrainan historian kipukohtia". *Suomi – Puola, Finlandi – Polska. Suomi – Puola yhdistysten Liitto 2022–2023*, 15–21.
- Khapaeva, Dina (2009): "Historical memory in Post-Soviet gothic society". *Social Research: An International Quarterly*, 76(1), 359–394. <https://doi.org/10.1353/sor.2009.0008>
- Khapaeva, Dina (2024): *Putin's dark ages: Political neomedievalism and re-Stalinization in Russia*. Taylor & Francis.
- Kiknadze, Vladimir (2022): "Natsizm kak ideologija kievskogo režima i zadatši spetsoperatsii po denatsifikatsii Ukrainy: Politiko-pravovoi analiz". *Ideologija budushogo. Obshestvenno-politicheskij zhurnal*, 6, 24–39. https://histrf.ru/files/ideology_of_future_6.pdf, 12.3.2025.
- Klymenko, Lina (2020): "Forging Ukrainian national identity through remembrance of World War II". *National Identities*, 22(2), 133–150. <https://doi.org/10.1080/14608944.2019.1590810>
- Kopõtin, Igor & Vladimir Sazonov (2023): "The Russian military's use of history to create a post-Soviet identity: The development of conceptual understandings from the 1990s to the mid-2000s". *The Journal of Slavic Military Studies*, 36(4), 410–434. <https://doi.org/10.1080/13518046.2023.2299079>
- Kremlin.ru (2021): "Statja Vladimira Putina 'Ob istoričeskom edinstve russkih i ukraintsev'". 12.7.2021. <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>, 1.12.2024.
- Kremlin.ru (2023): "Poslanie presidenta federalnomu sobraniju", 21.2.2023. <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/70565>, 1.12.2024.
- Kurilla, Ivan (2020a): "Presentism, politicization of history, and the new role of the historian in Russia". Teoksessa: A. Weiss-Wendt & N. Adler (toim.) *The future of the Soviet past: The politics of history in Putin's Russia*. Indiana University Press, 29–47.

- Kurilla, Ivan (2020b): "Reusing Soviet history books: The role of World War II in Russian domestic politics and academia". *The Journal of Slavic Military Studies*, 33(4), 502–507. <https://doi.org/10.1080/13518046.2020.1845079>
- Kuzio, Taras (2015): *Ukraine: Democratization, corruption, and the new Russian imperialism*. Praeger Security International.
- Laine, Veera (2020): "New generation of victors: Narrating the nation in Russian presidential discourse, 2012–2019". *Demokratizatsiya*, 28(4), 517–540.
- Laruelle, Marlene (2021): *Is Russia fascist? Unraveling propaganda East and West*. Cornell University Press.
- Oskanian, Kevork K. (2018): "A very ambiguous empire: Russia's hybrid exceptionalism". *Europe-Asia Studies*, 70(1), 26–52. <https://doi.org/10.1080/09668136.2017.1412398>
- Parppei, Kati (2022): "A thousand years of history': References to the past in the addresses to the Federal Assembly by the president of Russia, 2000–19". Teoksessa: R. Välimäki (toim.) *Medievalism in Finland and Russia. Twentieth- and twenty-first century aspects*. Bloomsbury, 39–55. <https://doi.org/10.5040/9781350232921.0010>
- Parppei, Kati (2023): "'Totaalinen sota Venäjää vastaan'. Lännen esittäminen Venäjän sotahistoriallisen seuran 'sotilaalliseen erikoisoperaatioon' liittyvissä teksteissä". *Ennen ja nyt: historian tietosanomat*, 3. <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.126773>
- Plokhly, Serhii (2008): *Ukraine & Russia – Representations of the past*. University of Toronto Press Incorporated.
- Poživilko, Sergei (2024): "Kakoi evrei Zelenskii?". *Versija*, 17.6.2024. <https://versia.ru/kakoj-evrej-zelenskij,1.12.2024>.
- Pynnöniemi, Katri & Kati Parppei (2022): "Sotaretoriikka Venäjällä: Uhka- ja uhrinarratiivit Venäjän hyökkäyssodan selitysmalleina". *Kosmopolis*, 52(4), 9–24.
- Pörzgen, Yvonne (2022): "Parades in Russian memory culture". Teoksessa: D. L. Hoffman (toim.) *The memory of the second world war in Soviet and post-Soviet Russia*. Routledge, 229–246. <https://doi.org/10.4324/9781003144915-13>
- Remy, Johannes (2022): *Ukrainan historia*. Gaudeamus.
- Riabchuk, Mykola (2015): "Two Ukraines' reconsidered: The end of Ukrainian ambivalence?". *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 15(1), 138–156. <https://doi-org.ezproxy.uef.fi:2443/10.1111/sena.12120>
- Rubtsov, Juri (2022a): "Sudba Ukrainy v planah III reiha: Uroki istorii dlja Berlina i Kiev". *Ideologija budushhego. Obshestvenno-politicheskij zhurnal*, 6, 68–75. https://histrf.ru/files/ideology_of_future_6.pdf, 12.3.2025.
- Rubtsov, Juri (2022b): "Bitva s natsismom prodolzhaetsja: Operatsija po denatsifikatsii Ukrainy jest logitšeskoje zaveršenie Velikoi Otetšestvennoi voiny". *Ideologija budushhego. Obshestvenno-politicheskij zhurnal*, 5, 13–16. https://histrf.ru/files/ideology_of_future_part5.pdf, 17.3.2025.
- Rukobratskii, Valerii & Gleb Ivanov (2024): "Printsip ljudolova, Zaharova nazvala istinnuju ideologiju Zapada i Zelenskogo". *Argumenty i fakty*, 8.6.2024. <https://aif.ru/politics/world/princip-lyudolova-zaharova-nazvala-istinnuju-ideologiyu-zapada-i-zelenskogo,17.3.2025>.
- Schuler, Catherine (2021): "Staging the great victory – Weaponizing story, song, and spectacle in Russia's wars of history and memory". *TDR*, 65(1), 95–123. <https://doi.org/10.1017/S1054204320000118>
- TASS (2023): "Putin nazval otvratitelnym, tšo etničeskii evrei prikryvaet geroizatsiju natzisma". *TASS*, 5.9.2023. <https://tass.ru/politika/18661771>, 1.12.2024.
- Torsti, Pilvi (2008): "Historiapolitiikkaa tutkimaan. Historian poliittisen käytön typologian kehittelyä". *Kasvatus ja aika* 2(2), 61–71.
- Tsygankov, Andrei P. & Pavel A. Tsygankov (2021): "Constructing national values: The nationally distinctive turn in Russian IR theory and foreign policy". *Foreign Policy Analysis*, 17(4), orab022. <https://doi.org/10.1093/fpa/orab022>

- Tsyrlina-Spady, Tatyana & Michael Lovorn (2015): "Patriotism, history teaching, and history textbooks in Russia: What was old is new again". Teoksessa: J. Zajda (toim.) *Globalisation, ideology and politics of education reforms*. Springer, 41–57. https://doi.org/10.1007/978-3-319-19506-3_4
- Umland, Andreas (2020): "The far right in pre- and post-Euromaidan Ukraine: From ultra-nationalist party politics to ethno-centric uncivil society". *Demokratizatsija: The Journal of Post-Soviet democratization*, 28(2), 247–268.
- Weiner, Amir (2001): *Making sense of war: The second world war and the fate of the Bolshevik revolution*. Princeton University Press.
- Weiss-Wendt, Anton (2020): *Putin's Russia and the falsification of history*. Bloomsbury Publishing.
- Voronova, O. E. (2022): "Duhovnaja besopasnost russkogo mira v kontekste spetsoperatsii po denatsifikatsii Ukrainy". *Ideologija budushego. Obshestvenno-politicheskij zhurnal*, 5, 41–45. https://histrf.ru/files/ideology_of_future_part5.pdf, 1.12.2024.
- Vuorinen, Marja (2012): "Introduction: Enemy images as inversions of the self". Teoksessa: M. Vuorinen (toim.) *Enemy images in war propaganda*. Cambridge Scholars Publishing, 1–14.

“Ukraine Seized by Nazis” – The Meanings of the Second World War in the War Rhetoric of Putin’s Russia

Putin’s regime in Russia has argued that the purpose of the “special military operation”, launched in February 2022, is to fight Nazism in Ukraine. Especially for “Western” audience, justifying the invasion by arguments related to the Second World War has seemed implausible and absurd – especially as the President of Ukraine is a Jew himself. In this article, we will examine the meanings given to the Second World War, fascism and Nazism in contemporary Russia, the background of those meanings in Russian and Soviet thinking, and the ways they have been used to frame the ongoing war against Ukraine.

Keywords: enemy images, politics of history, propaganda, Russia, Ukraine